

Любсмир Винар

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Розвиток Наукового Товариства ім. Шевченка, як загально-української наукової установи до вибуху I-ої Світової війни нероздільно пов'язаний з науково-організаційною діяльністю М. Грушевського. Завдяки його організаційному хистові й наполегливій праці над консолідацією українського наукового життя, Наукове Т-во ім. Шевченка в короткому часі розвинулося в правдиву, хоч неофіційну, українську академію наук. За словами І. Крип'якевича, довголітнього члена НТШ, «час його (М. Грушевського — Л. В.) головування до світової війни 1914 р., це найсвітліша доба в розвитку Товариства».¹

Щоб належно насвітлити й оцінити вклад Грушевського в розвиток НТШ, треба коротко зупинитися над початками Товариства.²

За ініціативою видатного громадського діяча і письменника Олександра Кониського (1836—1900) і колишнього Кирило-методіївця Дмитра Пильчикова (1826—1893), при матеріальній допомозі меценатки Єлисавети з Скоропадських Милорадович (1830—1890) у Львові в 1873 році засновано Літературне Товариство ім. Шевченка і закуплено для нього друкарню.³ Дня 11 грудня 1873 року галицьке Намісни-

¹ І. Крип'якевич, *Михайло Грушевський*. Львів, 1935, стор. 25.

² Треба зазначити, що початки НТШ, як також і його історичний розвиток ще дотепер належно не вивчені. З важливішої літератури про НТШ згадаємо такі праці: Волод. Гнатюк: «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові», *Літературно Науковий Вісник*, річ. 24. кн. 1—11, 1925. Він видав також популярну брошуру *Наукове Товариство ім. Шевченка*, Львів, 1923. 15 стор.; Володимир Дорошенко: *Огнище української науки, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка*, Нью-Йорк, 1951, 116 стор.; *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка*, Нью-Йорк: Наукове Тво. ім. Шевченка, 1949 51 стор. Кирило Студинський: «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (1873—1928)», *ЗНТШ*, т. 150, 1929, стор. 9—18. З праць Грушевського про НТШ треба згадати його річні справоздання з діяльності Товариства, які появлялися в *Хроніці НТШ* в роках 1900—1913, а до того часу в *ЗНТШ*. В *Записках НТШ* також появилася його коротка стаття «З нагоди 150-ої книги *Записок*») т. 150, 1929, стор. 1—7). Німецькою мовою написав Грушевський про НТШ дві статті: «Die bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft», *Die Chronik der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften*, XI, 1900, n. 1, pp. 3—23; «Erstes Decennium wissenschaftlicher Tätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg», *Archiv für slavische Philologie*, 1905, Bd. 27, pp. 279—299. Інша література про НТШ вичислена в згаданій праці з 1951 р. В. Дорошенка, стор. 18.

³ З інших діячів які були меценатами Товариства треба згадати Мих. Жученка (1840—1880) і о. Ст. Качалу, посла до сойму і парламентау.

цтво затвердило статут Товариства, якого головним завданням було «вспомогати розвій руської літератури», видавання книжок і часописів літературних і наукових», «видає премії і заповоги літератам», «заводить власну друкарню».⁴ Перші збори новоствореного товариства відбулися 4 червня 1874 року і на них вибрано головою д-ра Корнило Сушкевича, який головував аж до своєї смерті в 1885 році.

Безпосередньою причиною заснування цього товариства у Львові наддніпрянськими й галицькими діячами були невідрадни обставини українського культурно-національного життя під російським царатом.

Валуєвський циркуляр з 1863 року підкосив розвиток української літератури й культури на великій Україні. Отож наддніпрянські діячі вирішили перенести осередок національно-культурної праці до Галичини, де в обставинах конституційного життя, були для цього значно ліпші умови. Відомий емський указ з 1876 р., в якому засуджено українську мову і публікації на знищення і смерть, потвердив розумні передбачення київських діячів відносно створення нового культурного осередку у Львові.

До того ще треба додати, що стосунки наддніпрянців з галичанами в другій половині XIX ст. були доволі жваві. Зв'язки П. Куліша, О. Кониського, М. Драгоманова, В. Антоновича та інших з галичанами підготовили пригожий ґрунт для створення в Галичині українського піємонту.

Як вдало відмітив С. Єфремов, Галичина стала притулком українства в XIX ст. і тут могло «сховатися бідолашне українське письменство од тиску російського централізму».⁵ Треба ще згадати, що в Галичину з Великої України йшла систематична матеріальна допомога на видавання часописів, книжок, куплення будинків і друкарень для культурної праці, тощо.⁶

⁴ З статуту товариства, за В. Дорошенком, цит. праця, стор. 21. Статут підписали в характері основників галицькі діячі: о. Степан Качала (1815—1888), Мих. Димет († 1890), Мих. Коссак, Омелян Огоновський († 1894), Олександр Огоновський (1848—1891), Корнило Сушкевич (1840—1885), Теофіл Барановський (1840—1897), Л. Лукашевич († 1882), Юліан Романчук (1931). Треба зазначити, що з вищезгаданих осіб лиш о. Ст. Качала зложив пожертву на закуп друкарні. Найбільший даток зложила, як ми згадували, Єлисавета Милорадович (8 000 руб.). (Текст цитат подаємо в правописі оригіналу).

⁵ С. Єфремов, *Історія Українського Письменства*, т. II, 1919, стор. 129.

⁶ Цікавий, але дещо нерівний огляд зв'язків наддніпрянських українців з наддністрянськими подає В. Дорошенко в статті «Галичина і Східня Україна» (короткий історичний огляд), *Наступ Календар-Альманах*, Прага 1942, стор. 111—124.

З важливіших праць присвячених обопільним зв'язкам треба згадати такі: Мих. Возняк: «Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в першій пол. XIX стол.», *Неділя*, чч. 43—44, Львів, 1912; «Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1 пол. XIX в.», *Записки Українського Наукового Товариства в Києві*, кн. XIII. Кн. XIV, 1914—1915.

К. Студинський, «До історії взаємин Галичини з Україною в роках 1860—1873», *Україна* (Київ), кн. 2. 1928; Мирон Кордуба, «Зв'язки

Новостворене Т-во ім. Шевченка мало подібні культурно-освітні завдання, як вже існуюча Просвіта (1868), і тому така дуплікація завдань за деякий час виявилася нераціональною. Крім того, в перших роках свого існування Товариство не проявило замітної діяльності з уваги на загальний стан культурного руху в Галичині в тому періоді, а також через важку конкуренцію друкарні Т-ва з друкарнею Ставропігії.

Отже згодом наддніпрянські і галицькі діячі вирішили перетворити літературне товариство на Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, що сталося на загальних зборах товариства 13. III. 1892 року. Головним промотором перетворення товариства на наукове був Олександр Кониський і Олександр Барвінський та Демян Гладилевич. Найважливішим завданням Наукового Товариства, як читаємо в його статуті, було «плекати та розвивати науку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинності і предмети наукові «України-Руси»».⁷

Тоді на перших загальних зборах на основі нового статуту, що відбувся 11 травня 1893 році, вирішено наукову працю Товариства провадити в трьох головних секціях: Історично-філософічній, Філологічній і Математично-природничій секції. Також постановлено зреалізувати видання *Записок* Товариства, що мали стати його науковим органом.

В своїй *Автобіографії* з 1905 року Грушевський скромно зазначає, що після свого приїзду до Львова «взявся за організацію наукової роботи в недавно зреформованім, але зовсім ще не виведенім на наукову дорогу Науковім Товаристві ім. Шевченка».⁸ Ми можемо сказати, що у зв'язку з його переїздом до Львова в 1894 році починається новий період в НТШ, в якому Грушевський виявився неперевершеним організатором наукового життя і праці.

В основному працю Грушевського в НТШ в хронологічному аспекті можемо розділити на 4 головні періоди, які мали окремі фази свого розвитку і творили своєрідні етапи його праці в Науковому Товаристві ім. Шевченка. Перший період, який тривав від 1892 до 1894 року, характеризується співпрацею Грушевського в *Записках НТШ*. В тому часі Грушевський перебував в Києві і не брав безпосередньої участі в розвитку наукової праці в НТШ. Другий період починається від його приїзду до Львова і триває до 1897 року, коли Грушевського обрано головою НТШ. В тому часі Грушевський був фактичним керманічем наукової праці НТШ і головним промотором його наукових видань. Третій, найголовніший період праці Грушевського в НТШ, охоплював роки 1897—1913, в яким він був головою НТШ і ніс повну відповідальність за многогранну діяльність Товариства і

В. Антоновича з Галичиною», *Україна*, кн. 5, 1928; Мих. Лозинський, «Обопільні стосунки між Великою Україною і Галичиною в історії розвитку української політичної думки XIX і XX вв.», *Україна*, кн. 2, 1928.

⁷ *Історія Наукового Тов. ім. Шевченка*, цит. пр., стор. 15.

⁸ М. Грушевський, *Автобіографія*, стор. 5.

його розвиток. Четвертий і останній етап співпраці Грушевського з НТШ тривав з деякими перервами від 1920 року до 1929/30, в якому він спорадично містив свої праці в *Записках НТШ* і був в безпосередньому зв'язку з деякими членами НТШ. Перший і останній періоди праці Грушевського в НТШ були незначними і тому про них лиш коротко згадаємо. Натомість праця Грушевського в роках 1894—1913 на форумі НТШ творить цілу епоху в розвитку українського наукового життя і заслуговує на повне обговорення. Його діяльність в НТШ треба розглядати в двох основних площинах — науково-організаційній і адміністративній праці і в редакційно-видавничій. Лише на основі глибшої аналізи цих двох головних аспектів його діяльності — зможемо реконструювати його колосальний вклад в розвиток українського наукового життя і взагалі в культурно-національне життя української нації.

Перший свій зв'язок з Науковим Т-вом ім. Шевченка М. Грушевський завдячував Олександрові Кониському, який притягнув його до співпраці в *Записках НТШ*. В 1892 році в першому томі *Записок* появилася стаття Грушевського, під псевдонімом М. Сергієнка «Громадський рух на Вкраїні-Руси в XII віці».

Роля О. Кониського в культурно-національному розвитку Галичини взагалі, а ранньої діяльності НТШ зокрема, не може бути недоцінена.⁹ Саме він був головним промотором зміни статуту Товариства й ініціатором видавання *Записок НТШ*. Кониський зобов'язався притягнути до співпраці в *Записках* цілий ряд видатних придніпрянських вчених і тим самим зробити цей новий науковий журнал, виразником наукової праці соборної України. Проте це завдання йому вдалося виконати лиш частинно. В листі з 18 червня 1890 року до Олександра Барвінського, одного з його найближчих однодумців в Галичині, Кониський писав: «За статті до збірника Товариства Шевченка я прохав і обіцяли Ант(нович), Лучиць(кий), Мова і Нечуй; але вже і терміни давно минули, а ті обіцянки — мабуть — так, як інші колишні — пішли з вітром. Не скажу вже, що з того й вийде. Тільки журби та суму більше, більш нічого».¹⁰ Зражений несповненими обіцянками київських учених старшої генерації, Кониський у тих роках

⁹ М. Грушевський в своїй статті про Кониського писав: «Спеціально важне значіння мали відносини Кониського до Галичини — для розвою національної ідеї і в Галичині й на Україні. Що до довгости, тягlosti й інтенсивности його участі в галицькій життю з Кониським на рівні можна поставити тільки Драгоманова, хоч, розуміється, впливи його діяльности далеко не були такі глибокі й сильні, як в Драгоманова. Зате для навізання спільности між сими двома частинами України-Руси, розтятими кордонами, його діяльність була найбільша; а на зміцнення українського руху в Росії се мало превелике значення», М. Грушевський, «Пам'яті Олександра Кониського», *Записки НТШ*, т. 39. кн. I, 1901, стор. 11; Про взаємини Грушевського з Кониським гляди нашу працю «Життя і наукова діяльність Мих. Грушевського», *Український Історик*, чч. 1—2, (9—10), 1966, стор. 28—30.

¹⁰ М. В. О. з н. я. к., «Ол. Кониський і перші томи «Записок», *Записки НТШ*, т. 150, 1929, стор. 340.

покладає надії на молодших adeptів науки, між якими на перше місце вибивається молодий історик Грушевський. У листі з 26 квітня 1892 року, Кониський писав Барвінському, що «До Збірника (*Записок* — Л. В.) треба добір ного, такого, як дав Хлопець («Хлопець» — це один із ранніх псевдонімів М. Грушевського)».¹¹ Надії О. Кониського на Грушевського зовсім виправдалися — у відносно короткому часі по своєму приїзді до Львова, він став не лиш одним із найплідніших співробітників *Записок*, але й їх головним редактором і взагалі реформатором наукової праці в Науковому Товаристві ім. Шевченка.

По своєму приїзді до Львова восени 1894 року,¹² Михайло Грушевський відразу включився у працю Наукового Товариства ім. Шевченка, стаючи головним організатором його наукової праці. Треба зазначити, що до того часу Товариство вже розгорнуло деяку видавничу діяльність. У першу чергу треба згадати поважну наукову працю Омеляна Огоновського «*Studien auf dem Gebiete der Ruthenischen Sprache*» (1880), в якій автор джерельно доводив самостійність і рівноправність української мови серед інших слов'янських мов. У 1885 році Товариство перебрало від Омеляна Партицького (1840—1895) видання часопису «Зоря».¹³ У 1893 році появились два томи поезій Т. Шевченка під редакцією О. Огоновського, а також окремими відбитками із «Зорі» видано оповідання Б. Грінченка (В. Чайченка), Нечуя-Левицького, Лесі Українки та інших видатних українських письменників. До приїзду Грушевського також видано чотири випуски *Записок НТШ*, в яких він містив свої праці. В 1894 році Управа НТШ складалася із таких членів: *Олександр Барвінський* — голова, Сидір Громницький — заступник голови, Осип Маковей — секретар і бібліотекар, Кость Панківський — адміністратор майна, Осип Ганічак і Петро Огоновський — вільні члени управи, Григорій Величко і Остап Макарушка — заступники.¹⁴ В 1893 році, згідно з новим статутом Товариства, обрано також президії трьох наукових секцій НТШ: *Історично-філософічна секція* — директор Наталь Вахнянин, заступник директора — Кость Левицький, секретар — Володимир

¹¹ Там же, стор. 344.

¹² Докладніше про приїзд Грушевського до Львова в нашій праці «Галицька доба життя Михайла Грушевського», *Український Історик*, ч. 1—2 (13—14), 1967, стор. 6—9.

¹³ «Зоря» виходила від 1880 до кінця 1897 року. В часописі співпрацювали галицькі, придніпрянські й буковинські історики. У відносно короткому часі, головню завдяки редакторові Вол. Левицькому (Вас. Лукич) «Зоря» стала видатним літературним і науковим періодиком. В ній друкувалася відома *Історія руської літератури* Омеляна Огоновського, яка вийшла окремою відбиткою в чотирьох томах (1889—1894). «Зоря» відіграла визначну ролю у відродженні української літератури в Галичині і Великій Україні.

¹⁴ Цю Управу обрано на перших загальних зборах НТШ, що відбулися на основі нового статуту Т-ва, 11 травня 1893 році у Львові. Див. — Волод. Гнатюк: *Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові*, *Літературно-Науковий Вістник*, т. 87, кн. 2. 1925, стор. 174.

Коцовський; Філологічна секція — директор Омелян Огоновський, заступник директора — Омелян Партицький, секретар — Остап Макарушка; Математично-природнича секція — директор Іван Верх्राцький, заступник директора — Щасний Сельський, секретар — Володимир Шухевич.

У 1893 році Наукове Товариство начислювало 137 членів, головню з кругів галицької інтелігенції.¹⁵ Треба зазначити, що в першому році постанови НТШ не бачимо в його рядах наукового доросту — проблема, на яку спеціальну увагу звернув і позитивно розв'язав М. Грушевський, який у дуже короткому часі, по своєму приїзді до Львова, приєднав до співпраці в *Записках НТШ* своїх студентів, які згодом стали зав'язком його історичної школи у Львові.¹⁶

Досліджуючи перший період праці Грушевського в НТШ (1892—1894), цікаво звернути увагу на одну статтю Грушевського, яка кидає трохи світла на його глибинний підхід в тому часі до наукової й культурно-національної праці, а також на його науково-організаторські здібності. На увазі маємо його статтю присвячену 100 ювілеєві появи Єнеїди Котляревського, в якій він подає свої побажання з приводу відзначення цієї епохальної події.¹⁷ В першу чергу Грушевський вважає, що «Генеза творчої діяльності Котляревського єсть в значній мірі генеза українського націоналізму, й доки не в'яснено буде єго культурних і громадських обставин, того важного з погляду культурного розвитку нашого народу моменту, доти не можна буде докладно зрозуміти й того повороту в культурній історії нашої громади, провідником котрого був Котляревський».¹⁸ Дальше він пише, що «доки не буде вистудійоване широко й ґрунтовно того повороту в історії нашої громади, що в'яжеться з іменем і діяльністю Котляревського, доти не можна буде в'яснити ні розвитку нашого націоналізму й взагалі культурно-громадського життя нашого народу за новіші часи, ні рішити докладно багатьох тих питань, які ставить сучасне культурне життя української громади».¹⁹ У зв'язку з цим Грушевський радить систематично збирати матеріяли, які насвітлили

¹⁵ Характеристичний з того погляду є соціальний склад членства НТШ в 1893 році. В тому часі Товариство начислювало: 9 університетських професорів (тут також включено професорів політехнік), 5 директорів гімназій, 27 професорів середніх шкіл, 1 крайовий інспектор, 1 член виділу крайового, 10 лікарів, 4 інженерів, 7 адвокатів, 5 нотарів, 16 судових урядовців, 23 священників, 4 народніх учителів, 2 дідичів і обивателів міст, 11 літератів, 2 інших урядників, 1 товариство, 1 жінка. «Справоздання про діяльність і розвиток наукового товариства ім. Шевченка», *Записки НТШ*, т. II. 1893, стор. 189.

Ці статистичні дані виразно вказують, що в Товаристві в тому часі не було жодних представників української академічної молоді.

¹⁶ Докладніше в нашій праці «Галицька доба життя Михайла Грушевського», *Український Історик*, чч. 1—2, 1967, стор. 13—16.

¹⁷ М. Сергієнко, «Для ювілею Івана Котляревського», *Записки НТШ*, т. II. 1893, стор. 147—161.

¹⁸ М. Сергієнко, *цит. праця*, стор. 151.

¹⁹ *Цит. праця*, стор. 157.

б не лиш родовід нової української літератури і життя І. Котляревського, але також причинилися б до опрацювання українського побуту тих часів. Він пропонує видання наукового життєпису Котляревського і нове ілюстроване видання його творів у зв'язку в століттям Енеїди, яке припадало на 1898 рік.

Як можна зреалізувати цей задум? Грушевський на це питання дає ясну відповідь «Певне, що всю ту справу має виконати не оден чоловік; для сего треба праці цілого гурту людей, що поділили б межі собою роботу згідно з своїми спеціальностями. Така збірна робота могла б краще від усього показати культурні сили української громади. Істориків України взагалі й ближче Гетьманщини, істориків українського письменства, філологів у нас не бракує, й вони мапу соціюста змогли б добре виконати таку роботу; єсть і артистичні сили; знайшлись би мабуть при охоті матеріяльні засоби для видання».²⁰

Ми зокрема довше зупинилися на тому першому ширшому проєкті М. Грушевського, в якому він підкреслив konieczність співпраці спеціалістів різних ділянок українознавства. Вже тоді Грушевський виявив себе добрим організатором наукової праці. Управа Наукового Товариства уважно поставилася до пропозиції молодого науковця. На засіданні Філологічної Секції, що відбулося 8 червня 1893 році, на якому зачитано працю Грушевського, вирішено надрукувати її в *Записках НТШ*, а також «віднести до п. Сергієнка з просьбою о вказання людей на Україні, що схотіли би причинитися своїми працями до здійснення його бажань».²¹

Це був перший діловий зв'язок Управи НТШ з Грушевським в справі наукової співпраці. Знаємо, що в 1898 році Наукове Товариство вже за головства М. Грушевського, величаво відзначило в Галичині столітні роковини відродження українського письменства. За його ініціативою основано в ювілейному році Українську Руську Видавничу Спілку при якій створено допомоговий фонд для українських письменників і літератів ім. І. Котляревського. Тоді також з рамені НТШ перевидало перше видання Енеїди Котляревського з 1798 року.

1894—1897

З переїздом Грушевського до Львова восени 1894 року, Наукове Товариство ім. Шевченка вступило в найбільш продуктивний період свого існування і діяльності. Михайло Сергійович перш за все звернув свою увагу на поширення наукової праці Товариства, видання НТШ, науковий доріст в Галичині і розширення бібліотеки. Відразу після свого приїзду Грушевський став директором Історично-філософської Секції на місце Анатолія Вахнянина (1841—1907), першого голови Просвіти, а на початку 1895 року його призначено редактором

²⁰ Там же, стор. 161.

²¹ «Справоздання...», *цит. праця*, стор. 187.

Записок НТШ — офіційного журналу Товариства. У тому самому році на пропозицію Грушевського засновано Археографічну комісію НТШ, яку він очолив.²²

Можна сміло твердити, що в 1895—1897 роках Грушевський був головним промотором наукової праці в Товаристві. За його заслуги і самовіддану працю, в 1896 році, на внесок о. Д. Танячкевича, Загальні Збори НТШ «однодушно і при оплесках іменували проф. Грушевського почесним членом Товариства»,²³ а тодішній голова Ол. Барвінський назвав його в своєму звіті «головним керманичем наукової роботи в нашій товаристві».²⁴

Досліджуючи діяльність Грушевського в НТШ до його вибору на голову Товариства, мусимо коротко зупинитися на його основних думках відносно завдання і цілей Наукового Товариства ім. Шевченка. Думаємо, що найкращим джерелом його поглядів на працю НТШ в 1895—97 роках є дві записки зложені Грушевським для загальних зборів Товариства в 1896 і 1898 роках, в яких він докладно зупиняється над ранньою діяльністю Товариства і визначає напрямні його наукової діяльності.

Про завдання Товариства в той час Грушевський писав:

«Сю мету: стати осередком наукової роботи на своєрідній мові, особливо в галузях безпосередньо звязаних з нашим краєм і народом, скупити коло себе якнайширший круг наукових робітників, вірних народнім інтересам, організувати наукову роботу й у тій організації виховувати нових робітників, нові наукові кадри — сю мету, кажу, розвивало Товариство далі протягом сих двох років енергично і успішно, не вважаючи на тяжкі перепони, які стрічало на своїй дорозі».²⁵

Які перепони мав Грушевський на увазі? В першу чергу він згадував про загальні обставини серед яких проживав український народ в Галичині і Великій Україні. «На Україні-Руси австрійський, писав Грушевський, Товариство наше не находило опертя в народній вищій школі, що в нормальних обставинах мала би становити таке оперте; тутешня суспільність позбавлена властиво всяких засобів і способів, що дають людям можливість приготуватися до наукової роботи й їй віддаватися, і наукова робота на своєнароднім ґрунті стає актом патріотизму, певного пожертвования». В російській Україні, писав Грушевський, «наукова робота на рідній мові проскрибована

²² Формально Археографічну Комісію основано 15 січня 1896 року. Головою став М. Грушевський, заступником голови — Іван Франко, секретарем К. Студинський. Крім них до Комісії належали О. Борковський, О. Колесса, В. Коцюбинський і К. Левицький. «З товариства. Діяльність секцій за першу третину р. 1896», *Записки НТШ*, т. XI. 1896, стор. 1.

²³ «Загальні збори Наукового Т-ва ім. Шевченка», *Записки НТШ*, т. XII, кн. IV. 1896, стор. 5.

²⁴ Там же.

²⁵ М. Грушевський, «Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в 1896 і 1897 р. Записка для загального збору 1898 р.», *Записки НТШ*, т. 21. кн. I. 1898, стор. 10.

цілком, стає ще в більшій мірі актом цивільної відваги, і се відстрашає від сеї роботи громаду, з невеликими виїмками, що варті тим більшого признання».²⁶ Треба згадати, що видання НТШ в Росії належали до категорії «абсолютно заборонених», за виїмком університетських бібліотек, і це, як вдало підкреслив Грушевський, послаблювало наукову працю українців в Україні й Галичині. Це були, так би мовити, зовнішні причини, які негативно відбивалися на праці Наукового Товариства. Грушевський рівночасно згадує про затяжну національну боротьбу, яка забирала «масу сил, відсуваючи на другий план культурну роботу з огляду на політичні задачі». На увазі він має в першу чергу міжпартійну боротьбу в Галичині, яка негативно відбилася на праці Товариства, до якого належали члени ворогуючих Української радикальної й народовецької партій. Ці політичні ферменти дуже часто проявлялися на форумі НТШ і ставали гальмом в розгортанні наукової праці.

Дальшою перепоною в розгорненні праці Товариства була незадовільна матеріальна база НТШ, яке не одержало належної допомоги від австрійського уряду. Проте незважаючи на ці внутрішні і зовнішні перешкоди на шляху розгорнення наукової праці, Товариство розвивалося і з кожним роком здобувало нові позиції в європейському науковому житті. Секрет того нагального розвитку НТШ, крився головню в науково-організаційних здібностях Грушевського, який в перших роках свого перебування у Львові, спрямував його на точно визначену ціль — створити з НТШ справжню українську академію наук і впровадити українознавство на міжнародний форум наукового життя і тим самим доказати повну незалежність українського історичного процесу і української культури.

*

Наукова праця Товариства виявлялася головню в діяльності секцій і комісій і в наукових виданнях. На засіданнях секцій відчитувало й обговорювало доповіді членів, які опісля були друковані у виданнях Т-ва, головню в *Записках НТШ*. Грушевський, як директор Історично-Філософічної Секції і голова Археографічної комісії НТШ, вже в 1895—96 роках прецизно накреслив напрямні розвитку їхньої праці і притягнув до співпраці у виданнях НТШ цілий ряд нових співробітників. Заки зупинимосся на його видавничій діяльності в тому часі, хочемо кількома словами згадати про його вклад розширення бібліотеки НТШ — цеї основи наукових дослідів. Цілком правильно Володимир Дорошенко пише, що фактично Грушевського треба «вважати справжнім основником і навіть першим бібліотекарем бібліотеки НТШ».²⁷ У звіті із загальних зборів НТШ за 1895 рік зазначено, що

²⁶ Там же.

²⁷ В. Дорошенко, «Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові», *Записки НТШ*, т. 171, 1961. стор. 10. Праця В. Дорошенка являється найповнішим історичним нарисом про бібліотеку НТШ.

Грушевський був управителем бібліотеки і до помочі мав платного помічника».²⁸ Грушевський повністю розумів значення бібліотеки для розгорнення наукової праці. Він писав «На цілій нашій території від Сяна до Кубані нема ні одної бібліотеки, що мала б добре зібрані і хоч більш-менш повні колекції всього того, що належить до нашого народу і його території. Про самий Львів і взагалі австрійську Україну-Русь нема що й казати: часом найелементарніших публікацій щодо української історії, історії літератури, етнографії не можна добути. При такім неможливим стані бібліотечної справи для Товариства стає річею конче потрібною заходитися коло своєї власної бібліотеки».²⁹

У 1895 році Грушевський виготовував спеціальний заклик в українській і французькій мовах в справі обміну книжками з різними слов'янськими і іноземними науковими установами. Цим шляхом вже в наступному році бібліотека НТШ збагатилася цінними науковими виданнями³⁰ і в короткому часі стала одною з найкращих бібліотек українознавчих дисциплін. В 1897 році бібліотекарем став Михайло Павлик, чоловік, як писав Грушевський, «щиро відданий інтересам порученої йому інституції».³¹ Треба сказати, що з ранніх літ Грушевський мав нахил до збирання книжок і був добрим бібліотекарем. Уже згадано раніше, що Грушевський звернув свою увагу на науковий доріст в Галичині. Як професор Львівського Університету, він зав'язав дружні зв'язки з українськими студентами, зокрема, тими, які цікавилися історичною проблематикою. «Поруч із викладами, пише Крип'якевич, Грушевський вів і історичні вправи, де заправляв своїх студентів до історичних дослідів. Тут виявив себе Грушевський великим педагогом. Молоді історики спершу читали і вияснявали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали обробляти різні завдання й так поволі втяглися до самостійної наукової праці».³²

Рівночасно він заініціював уділювання стипендій на провадження наукової праці. Про це Грушевський писав, що матеріальна допомога сприяє розвиткові наукової роботи; це робилося у формі «стипендій і грошових запомог у властивім значінню, для уможливлення наукових студій і спеціальних дослідів, екскурсій і т. п. . . . В наших обста-

²⁸ «Справоздане . . .», *Записки НТШ*, т. X. кн. II. 1896, стор. 1.

²⁹ М. Грушевський, «Записка для загального збору 1898», *цит. праця*, стор. 13.

³⁰ В 1896 році бібліотека НТШ одержувала видання київського університету, київської й петербурзької археографічних комісій, чеської академії наук, одеського й казанського історичних товариств та інших установ. Крім того бібліотека Просвіти передала дуплікати своїх видань, а також від Ол. Кониського й Патрицького одержано їхні колекції. Вже в 1900 році НТШ обмінювалося з 168 науковими установами, а в 1913 з 236. В. Дорошенко, *цит. праця*, стор. 14.

³¹ М. Грушевський, «Записка . . .», *цит. праця*, стор. 13.

³² Ів. Крип'якевич, *Михайло Грушевський. Життя і діяльність*, Львів, 1935, стор. 21. Докладніше про це в нашій праці, Галицька доба життя Мих. Грушевського», *цит. праця*, стор. 13—14.

винах, писав він, навіть та сама по собі невелика сума, яка в сих двох роках могла бути уділена при убогих засобах Товариства, мала велике значінне при повнім браку якихось фондів на сі цілі в нашім краю і зробила чималу прислугу науковій роботі».³³

Про цю подію тодішній секретар виділу НТШ, Ілля Кокурудз писав: «Дбаючи про розвій наукового письменства в українсько-руській мові, підпомагав виділ тих студентів-академіків, що горнутья до наукової праці; і так уділив 3 студентам: С. Томашівському, М. Кордубі і Гіядору Стрийському з Угорщини стипендії по 100 злр., дальше рекомендував праці студентів-академіків в «Записках», уділював допомогу на наукові праці і оснував стипендійний фонд для академіків, що віддаються науковій праці, з редакторських ремунерацій, котрі проф. Грушевський відступає на ту ціль».³⁴

В 1897 році створено «Фонд ім. Грушевського», завданням якого було допомагати молодим адептам науки. Ми спеціально зупинилися на цьому важливому епізоді, щоб наглядно показати відношення Грушевського до студентської молоді, яке не обмежувалося лише моральною допомогою і академічним кермуванням, але включало також фактичну матеріяльну піддержку. З кожним роком Грушевський поширював матеріяльну базу Товариства, а в першу чергу допомоговий і видавничий фонди, які безпосередньо причинилися до скріплення наукової праці НТШ.

У 1895 і 1896 роках багато шуму викликала справа зміни статуту НТШ. Беручи до уваги нагальний розвиток наукової праці Товариства, деякі члени НТШ, уважали, що тодішній статут не відповідав напрямним праці Товариства. В 1896 році вибрано спеціальну статуту комісію в складі К. Левицького, Ст. Федака і Івана Франка, яка мала зайнятися переглядом старого статуту і уложенням нового.³⁵ Тому, що ця справа привела до першого поважнішого конфлікту внутрі Товариства, вважаємо за доцільне зупинитися докладніше на цій статутувій справі. Немає сумніву, що Грушевський відіграв спеціальну роллю в укладанні нового статуту. В грудні 1896 року відбулися надзвичайні загальні збори Товариства в справі прийняття цього статуту. Які були основні різниці в запропонованому новому статуті? В першу чергу творилася нова категорія дійсних членів, іменованих виділом, без оплати вкладки, на предложення секції за наукову працю. В майбутньому лише дійсні члени мали право рішати в справах наукової праці Товариства і могли бути членами наукових секцій. Давніші дійсні члени мали зватися звичайними і були зобов'язані платити річну вкладку. Позамісцеві члени отримали змогу

³³ М. Грушевський, «Записка...», цит. праця, стор. 13.

³⁴ Ілля Кукурудз, «Секретарське справоздання з діяльності виділу Наукового Товариства ім. Шевченка за рік 1897», *Записки НТШ*, т. XXI, кн. I, 1898, стор. 4—5.

³⁵ «Загальні збори Наукового Товариства Шевченка», *ЗНТШ*, т. XII, кн. 4. 1896, стор. 6.

голосувати через заступників.³⁶ Були запропоновані дві версії проєктів нового статуту Товариства — один виділом і статутовою комісією, другий комісією зборів. Перший признавав за звичайними членами лише дорадчий голос на секціях, другий признавав за ними рішальний голос в адміністративних справах і право активного й пасивного вибору до виділу Товариства. Грушевський обстоював першу версію статуту разом з Іваном Франком, вважаючи, що дійсні члени повинні мати рішальний голос в справах Товариства.

«В численних промовах, читаємо в звіті, одні уважали зміну безпотрібною так скоро по зміні 1892 р., інші признавали, що якраз тепер зміна не на часі, серед загального недовір'я обопільного і розбиття руської суспільности (на увазі мали радикалів і народовців — Л. В.), то знов підносилися закиди проти самих поодиноких проєктованих змін: проти укорочення прав теперішніх дійсних членів, проти підвищення вкладки, і т. д., при тім вказувано на те, що дотеперішній статут не перешкоджає науковій роботі, що згадані переміни перешкоджають побільшенню числа членів і тіснішому зв'язку товариства з суспільністю руською».³⁷ Незважаючи на те, що запропонований проєкт отримав абсолютну більшість голосів присутніх, проте не мав потрібної для зміни більшості двох третіх голосів членів НТШ, і тому не пройшов. Товариство в 1896 році залишилося даліше при старому статуті. Друга справа, яка була піднесена на зборах і пристрасно обговорювана, було питання дальшого друкування в друкарні НТШ політичних часописів, а зокрема львівського щоденника «Діло».³⁸ З відкритою критикою такого рішення виступив д-р К. Левицький, покликуючися на те, що Товариство спершу було створено на те, щоб помагати українським народним видавництвам. Коли відклик Левицького до надзвичайних загальних зборів подано під голосування, виявилось, що більшість присутніх поділяє його думки і переголосовано дальше друкувати «Діло» в друкарні Т-ва. Не має сумніву, що тут йшлося головню про міжпартійну боротьбу радикалів з народовцями, яку на нещастя перенесено на форум Наукового Товариства. Внаслідок висліду голосування проф. Грушевський, Верхрацький і Франко, як директори наукових секцій НТШ, зреклися своїх позицій, бажаючи дати сатисфакцію виділові, а разом запротестували проти внеску К. Левицького і його однодумців. Крім того Грушевський зложив на руки загальних зборів своє редакторство *Записок* і головство Археографічної комісії, заявивши, що «находить потіху в адресі членів з України, підписанім видатнішими іменами, де висловлено було признання провідникам наукової роботи Товариств-

³⁶ Докладний перебіг надзвичайних зборів і порівняння статутових проєктів з'ясований в звітному «Надзвичайні загальні збори», *ЗНТШ*, т. XIV, 1896, стор. 2—4.

³⁷ «Надзвичайні загальні збори», *цит. праця*, стор. 2.

³⁸ «Діло» було задовжене в друкарні Товариства з кінцем 1895 року на суму 3.792 ринських. Наслідком цього Управа Т-ва виповіла друку «Ділу» з початком 1896 року.

ва».³⁹ Це можна сказати, був перший поважніший конфлікт Грушевського з тодішньою українською політичною дійсністю в Галичині, яка мала негативний вплив на розвиток наукової роботи в НТШ. Грушевський в тому часі не належав до жодної галицької політичної групи, присвячуючи увесь свій час науковій праці.

Надзвичайні збори НТШ нічого не могли ухвалити і розійшлися, залишаючи старий виділ аж до нових зборів, що відбулися в 1897 році і були переломовими в житті товариства.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРУШЕВСЬКОГО

Починаючи з 1895 року на Грушевського спав тягар редакційної й видавничої праці в НТШ. В тому році він став редактором *Записок НТШ*, які до того часу редагував д-р Ю. Целевич (1-ий том, 1892), а згодом д-р Ол. Барвінський (т. II, 1893 і т. III і IV, 1894). Проте фактичним промотором і редактором перших чотирьох томів *Записок* був Олександр Кониський, який збирав до них матеріали і приєднував співробітників з Великої України, а в їхньому числі і Михайла Грушевського.⁴⁰ В листі до М. О. Дикарева з грудня 1893 року Кониський писав «Тим то усім нам треба, що сили є дбати про *Записки*. — Ви тільки завважте, яка се важна річ! Вага її на всю пришість. Отже куймо залізо, доки воно гаряче, і не берім на себе тяжкого гріха за легковажене *Записок*. Справи більш важної досі не було ще в наших руках».⁴¹ До приїзду Грушевського *Записки* появлялися нерегулярно з доволі принагідним змістом. Початки журналу НТШ були доволі тяжкі, беручи до уваги, що Товариство не розпоряджалося відповідними фондами, а також Кониський натрапляв на великі труднощі з зібранням відповідних матеріалів.⁴²

Перший том *Записок* містив статтю Грушевського про «Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці», Олександра Кониського «Дитинний вік Шевченка», О. Колесси «Українські народні пісні в поезії Б. Залеського», статтю Тадея Рильського з політичної економії про капітал і замітку О. Барвінського про заснування і розвиток тов. Шевченка. В другому томі знаходимо статтю С. Паначовного про стародавні грецькі колонії босфорські в межах Кубанщини, докінчення статті Рильського, працю Іванова з історії Волині на початку XIV

³⁹ «Надзв. Загальні збори», *цит. праця*, стор. 4.

⁴⁰ Докладніше обговорення ролі Кониського в обширній праці М. Возняка «Олександр Кониський і перші томи *Записок*», *Записки НТШ*, т. 150, 1929, стор. 339—390.

⁴¹ *Цит. праця*, стор. 370—371.

⁴² В численних листах Кониського до Дикарева знаходимо чимало нарікань, як він саркастично писав, на «еноралів», які «дали мені чесне слово написати для *Записок* статті з археології, історії, філології і т. д. ... Де ж те слово? Де ті статті? Минуло три з половиною роки; вийшло 4 т. *Записок* і там з під «еноральського» пера нема і чотирьох рядків...», М. Возняк, *цит. праця*, стор. 382.

віку, статтю М. Грушевського з приводу століття Енеїди Котляревського і медичну статтю Черняхівського. Не бачимо в перших випусках *Записок* рецензійного відділу, як також жодної хроніки українського культурного життя.

В загальному можна ствердити, що зміст перших томів «Записок» під оглядом якості і укладу матеріалу не був сильний. Це між іншим зазначив у своїй рецензії Драгоманов, який підкреслив, що між іменами авторів «Записок» не знаходимо визначних дослідників з Великої України і Галичини. Він вирізнив в 1-ому томі лише статтю «Сергієнка — Грушевського про громадський рух на Україні», яка принесла «дещо нового, по крайній мірі на українській мові».^{42а} Рецензуючи другий том *Записок*, Драгоманов ще раз підкреслив мізерність перших видань НТШ. Подібну позицію зайняв Кримський, який також вирізнив статтю Грушевського, але zarazом стверджував, що «загальне вражіння від нового видання не особливо приємне».⁴³ Тут треба згадати про невдачу ролі Драгоманова, який відтягнув Франка від співпраці в перших томах *ЗНТШ*. Своє відношення до Товариства Драгоманов виразно зазначив він в листі до Ів. Франка в 1893 року в якому писав: «Довідуюсь я з України, що там не знають, як розуміти наші відносини до Тов. Шевч. — бо я проти него. Ви смієтесь над уставом і Барв., — а даєте йому роботу. В мене zostався в голові спомин, що Ви взяли свою роботу назад, чому я був радий, — аж перечитав Ваш лист і бачу, що одну роботу Ви взяли, а другу дали...»⁴⁴ Маючи ж для своїх робіт Ж. і Сл. і К. С., Ви зовсім не в крайности. Прекратіть же скандал: візьміть свою статтю в Тов. Шевченка».⁴⁵

Франко послушав поради Драгоманова і відібрав свою працю про Вишенського, друкуючи її власним накладом. Цей епізод дуже характерний для тодішніх обставин серед яких приходилося видавати перші томи *Записок*. Навіть Драгоманов не зумів відрізнити науки від політики і намагався перешкодити видавничій праці НТШ через свої «антинародовецькі» позиції.

Перебираючи редакторство *Записок* в 1895 році, Грушевський в першу чергу точно накреслив завдання *Записок*. В своїй записці з 1896 року, яку він підготував для загальних зборів НТШ, Грушевський писав:

«Записки товариства мали своєю першою метою заснувати осередок наукової діяльності своєю рідною мовою і до нього притягнути вчених українсько-руських, нашими політичними і культурними обставинами призвичаєних ходити в сусіди до чужих видавництв і

^{42а} *Народ*, 1893, стор. 128—130, цитуємо за М. Возняком.

⁴³ М. Возняк, *цит. праця*, стор. 353.

⁴⁴ Драгоманов мав на увазі працю Франка про «Варлаама і Йоасафа», яку він спершу дав для *Записок*, а опісля відібрав і дав для *Записок* свою монографію про Вишенського.

⁴⁵ *Переписка Мих. Драгоманова з Мих. Павликом*, т. VIII, Чернівці, 1911, стор. 23.

культувати чужу науку. Не ставлячи вперед якої небуть програми що до напряму, провідних гадок, Записки заховували повну свободу в трактуванню річі, ставляючи вимогою лише, щоб робота відповідала вимогам науковості... Поруч з тим, трохи пізніше — поставлена була ще інша спеціальна мета — утворення в Записках орґана, що давав би перегляд наукової роботи над предметами, що безпосередньо з Україною зв'язані».⁴⁶

В першу чергу Грушевський звернув увагу на регулярне видання *Записок*. В 1894 році він видав чотири томи журналу, а від 1896 року *Записки* появлялися щодва місяці, як офіційний орган трьох секцій НТШ. В 1897 році матеріали членів Математично — природничої Секції друкувалися в «Збірнику Математично-природничої Секції», а *Записки* фактично стали українознавчим журналом.

Грушевський запровадив нові відділи до журналу й поширив його тематичний зміст. Зокрема було запроваджено рецензійний відділ і наукову хроніку, в якій подавалися бібліографічні огляди часописів видаваних в Україні і поза її межами. Ці огляди до 1914 року й дотепер не втратили своєї ваги. Звичайно *Записки* відкривалися поважними монографічними дослідженнями, а у відділі «Miscellanea» містилися короткі джерельні причинки до історії, етнографії або літератури. В рецензійному відділі містилися обширні критичні огляди на українознавчі праці, як також із інших ділянок слов'янознавства. На окрему увагу заслуговує «показник» — індекс до змісту журналу, який появлявся щорічно і до сьогодні становить основну бібліографію українознавства до 1914 року. В 1897 році виготовлено індекс до перших 20 томів *Записок*.⁴⁷

Від 1897 формат *Записок* збільшився. До співпраці в журналі Грушевський притягнув визначні наукові сили з Великої України, Галичини, а головню своїх учнів-студентів, про що ми задували вище. Серед співробітників *Записок* знаходимо Івана Франка, Олександра Кониського, Олександра Лотоцького, Остапа Терлецького, Степана Томашівського, Зенона Кузеля, Осипа Чайківського, Василя Герасимчука, Мирона Курдубу, Івана Крип'якевича, Івана Джиджору, Олександра Сушка, Степана Рудницького, Володимира Гнатюка, Євгена Барвінського, Кирила Студинського, Василя Щурата, Василя Доманицького, Олександра Колессу, Вячеслава Липинського, Івана Созанського та інших відомих дослідників. Частина тих співробітників творили історичну школу Грушевського, яка багато зробила для розвитку української історіографії ще перед першою світовою війною.

Притягнення до співпраці наддніпрянських і наддністрянських вчених у виданнях НТШ сприяло зближенню і співпраці українських

⁴⁶ М. Грушевський, «Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896», *ЗНТШ*, т. X, кн. 2, 1896, стор. 7—8.

⁴⁷ Звичайно показник до *ЗНТШ* складався з двох частин: 1. Розвідки, замітки, огляди й матеріали, 2. Рецензії й реферати. (Наукова хроніка і бібліографія). Відомо, що проф. Лев тепер працює над повним бібліографічним індексом до *Записок НТШ*.

науковців, розділених політичними, регіональними й релігійними кордонами. Це соборництво в науковій праці перенеслося згодом на інші ділянки українського національного життя і допомогло координації і консолідації загально-українських сил в культурній, суспільно-громадській і політичній площинах.

Немає сумніву, що *Записки НТШ* в роках 1895—1914, побіч київської «України» за редакцією М. Грушевського були найповажнішим українознавчим журналом. Грушевський до 1914 року зредагував сто двадцять томів *Записок* (тт. 5—116). Вони створили цілу епоху в розвитку української науки і культури.

В 1894 році Історично-Філософічна Секція НТШ перебрала на себе видання *Руської Історичної Бібліотеки*, яку започаткував в 1883 році О. Барвінський. В численних томах *Бібліотеки* друкувалися головню переклади історичних монографій українських і деякого з російських істориків, присвячених історії України, з яких слід згадати праці А. Антоновича, М. Костомарова, М. Владимирського-Буданова, Д. Іловайського, Ол. Єфименкової, Ф. Леонтовича, І. Новицького, Я. Шульгина та інших дослідників. Основним завданням цієї серії, писав Грушевський, було «дати в приступній формі, в рідній мові головніші розправи про українську-руську історію».⁴⁸ У 1897 році О. Барвінський передав редакторство цієї серії Грушевському, який видав 9 томів *Бібліотеки*. Останній том цієї серії видано в 1904 році. Треба зазначити, що ранні томи *Бібліотеки* видавано без належного наукового апарату, за редагування Грушевського усі томи подавалися повністю, з усіма бібліографічними даними, так, що вони могли повністю заступити оригінали.

Заснована в 1895 році Археографічна Комісія НТШ, яку очолював Грушевський до 1914 року почала свою діяльність і зачала дві нові серії публікацій: *Жерела до Історії України Руси і Памятки української-руської мови і літератури*. В 1896 році Комісія видала I том *памяток української мови і літератури*, що містив старозавітні апокрифи, зібрані Іваном Франком з його вступною розвідкою, а в 1897 II том *Жерел*, в якому знаходимо люстрації королівщин в землях Перемиській і Сяноцькій, за редакцією М. Грушевського, з його вступною розвідкою про економічний стан селян в Перемиському старостві всередині XVI ст. Обидві серії були кошовні, а тому вони виходили на переміну — одного року *Жерела*, а другого *Памятки*. В серії *Жерел* друковано матеріали, які відносилися до політичного, економічного і мілітарного життя України. За редакцією Грушевського до 1914 року видано 11 томів *Жерел*, а за редакцією І. Франка 7 випусків «*Памяток*».⁴⁹ У 1906 році Археографічна Комісія розпочала

⁴⁸ М. Грушевський, «Наукова діяльність Т-ва ім. Шевченка в р. 1895», *цит. праця*, стор. 8.

⁴⁹ З інших випусків *Жерел* до 1914 року відношуємо: «Галицькі акти і памятки з часів Хмельниччини» під ред. С. Томашівського (тт. 4—6, Львів 1898—1900), «Люстрації королівщини 1570 року» за ред. М. Грушевського

видання нової серії «Українсько-Руського Архіву», в якому друкувалися історичні й літературні жерельні матеріали. До 1914 року видано було 14 томів цієї серії. Треба зазначити, що Грушевський завжди велику вагу надавав археографічним дослідям і видаванню джерел української культури.

Грушевський започаткував також видання щорічних *Збірників* Історично-Філософської і Філологічної Секцій НТШ, а також Етнографічний *Збірник* Етнографічної Комісії. З хронологічного аспекту спершу згадаємо *Етнографічний Збірник*, перший том якого появився у 1895 році і був редактований Грушевським.⁵⁰ Ця серія була призначена для публікації етнографічних, етнологічних матеріалів. У 1897 році на пропозицію Ф. Вовка основано окрему Етнографічну Комісію НТШ, яка координувала збирання етнографічних матеріалів. Ця Комісія започаткувала в 1898 році друге серійне видання *Матеріалів до української етнографії* за редакцією відомого антрополога Ф. Вовка.⁵¹ До 1913 року появилось 18 томів цієї серії. В *Матеріалах* друкувалися матеріали з етнографії, фолклору, а також з археології. *Етнографічні Збірники* редагували з 1897 року І. Франко або В. Гнатюк.

У 1898 році почали виходити *Збірники* Історично-Філософської і Філологічної Секції НТШ. В першій серії друкувалася *Історія України-Руси* до 1914 року, якої появилось вісім томів у 14 випусках *Збірника*. У *Збірниках* Філологічної Секції друкувалася праця О. Кониського «Тарас Шевченко — Грушевський», а також наукові твори Драгоманова. До 1914 року вийшло 14 томів цієї серії. Згодом в 1901 році Філологічна Секція розпочала видавати серію «Української Руської Бібліотеки», в якій друкувалися класики української літератури. За головування Грушевського в НТШ видано 8 томів цієї серії (повне видання творів Ю. Федьковича).

З інших видань треба згадати 20 томів *Збірників* Математично-природописно-лікарської секції, які появлялися від 1897 року і *Лікарський Вісник*, якого до 1914 року появилось 12 випусків. Починаючи з 1894 року Правнича Комісія НТШ видавала за редакцією К. Левицького «Часопись Правничу», яка виходила, як тримісячник, а від 1900 за редакцією Станіслава Дністрянського під назвою «Часопись Правнича і Економічна». Ця публікація перестала появлятися в 1906 році. Крім того правнича Комісія видавала «Правничу бібліотеку», останній том якої появилася в 1909 році (всіх томів було чотири).

(т. 7, Л. 1903), «Матеріали до історії козаччини» за ред. Ів. Крипакевича (т. 8, Л. 1908), «Матеріали до історії козаччини» за ред. М. Кордуби (т. XII, Л. 1912), «Дневник Якова Марковича» за ред. В. Модзалевського (т. 22, Л. 1913). Треба зазначити, що *Жерела* мали подвійну нумерацію окремих випусків і це спричиняє певну трудність в бібліографічному описі.

⁵⁰ В. Г н а т ю к пише, що перший том *Збірника* фактично зредагував І. Франко, а другий він і Франко. В. Гнатюк, цит. праця, ЛНВ, т. 86, кн. 3, стор. 176.

⁵¹ Про співпрацю Ф. Вовка з НТШ в праці К. Студинського «Матеріали до життєпису Федора Вовка», *Записки НТШ*, т. 150, 1929, стор. 405—427.

Ця пожвавлена видавнича діяльність Наукового Товариства підняла високо престиж української науки. Вже на Загальних зборах НТШ у лютому 1899 року Грушевський міг сказати, що «на нинішню свою висоту Товариства піднялося саме за останніх кілька років. Переживши в дуже скромних обставинах перші десятиліття свого існування, воно за останні п'ять років пустило в світ звиш 50 томів наукових публікацій, воно можна сказати, сотворило українсько-руську науку в очах і поняттях ученого світа, викликало і виховало кадри наукових робітників на різних полях, стало головним огнищем, осередком культурної роботи для всіх країн України-Руси та височенько підняло прапор українсько-руської культури!... Гарний приклад життєвості нашої суспільности, свіжості невичерпаних сил, що їх у нашого народу не могли знищити віковий гніт, упослідження і нужда».⁵²

Важливу сторінку видавничо-редакційної діяльності Грушевського становить поява *Літературно-Наукового Вісника*, місячника літератури, науки і суспільно-громадського життя, який відіграв передову роль у національному відродженні української нації в ХХ столітті.

В 1897 році Грушевський запропонував Управі НТШ видавати *Літературно-Науковий Вісник* замість тижневика для родин «Зоря», що його видавало Товариство в роках 1885—1897. В *Автобіографії* Грушевського з 1905 року знаходимо цікаву нотатку про початки ЛНВ. «З кінцем 1897 року, пише він, підніс я справу зреформовання ілюстрованого тижневика «Зоря» на літературно-науковий місячник по типу європейських Revue; проект був прийнятий віділом Наукового тов. ім. Ш., і з 1898 р. почав виходити *Літературно-Науковий Вісник*, а в число редакторів вступив від початку і я (зразу з Маковеем і Франком, пізніше з Гнатюком і Франком) і брав у нім діяльну участь, особливо в перших роках, коли видавництво ставилося на ноги і мені приходилося грати роль *Rédacteur en Chef* (сам я містив статті по літературі і огляди суспільно-політичні) і в останніх, 1905—6, коли писав публіцистичні статті по різних питанням дня»⁵³

До замітки Грушевського приходиться додати, що в склад редакції ЛНВ входив також Ол. Борковський, колишній редактор «Зорі», який однаке в короткому часі на власне бажання зрезигнував з членства Редакційної колегії. Причини рішення Управи НТШ знаходимо в короткій замітці тодішнього секретаря Товариства Іллі Кокорудза з 1897 року: «... виділ набравши переконання, що дотеперішня літературна часопись «Зоря» вже не вдовольє більше розвинених культурних і просвітних потреб рускої суспільности, постановив на предложенє голови проф. Грушевського перемінити «Зорю» на місячник, обємом вдвое більший, що містивби в собі оригінальну і перекладну белетристику та огляд літературного життя Русинів і інших

⁵² «Справоздання з загальних зборів 2 н. ст. лютого 1899», *Записки НТШ*, т. 28. кн. 2, 1899, стор. 1.

⁵³ М. Грушевський, *Автобіографія*, стор. 7—8.

народів».⁵⁴ Новий журнал заступив також видаваний І. Франком місячник літератури, науки і політики «Життя і Слово» (1894—97).

В місячнику містилися, крім оригінальної і перекладної белетристики, популярно-наукові статті, літературно-критичні студії з української і чужинецьких літератур та широкі огляди культурного і суспільно-політичного життя в Україні і Європі. Редакційне кредо ЛНВ з'ясоване в заклику до передплати журналу Володимиром Гнатюком: «Провідні думки, якими кермується редакція, можна коротко висловити так: не признаючись ні до якої літературної школи, ні до якої політичної партії, ні до якої секти і заховуючи собі право незалежної критичної думки та свободної дискусії, шанувати індивідуальність авторів, цінити талант, де і в якій мірі він би не появлявся, піддержувати поперед усього оригінальну літературну і наукову продукцію на українсько-руській мові, та при тім по змозі знайомити громаду чи то в перекладах, чи в критичних та історико-літературних розвідках з виднішими появами літератур».⁵⁵

Літературно-Науковий Вістник в короткому часі став справжнім європейським журналом, редагованим на високому рівні. Проте треба визнати, що ця незалежна і ліберальна лінія Редакційної колегії ЛНВ згодом привела до численних непорозумінь на форумі НТШ, про що згадаємо в наступному розділі. Співробітниками ЛНВ львівського періоду були найвизначніші інтелектуальні сили тодішньої України.⁵⁶ Проте найбільше праці в розбудову журналу вклали Грушевський, Франко і Гнатюк. Останній підкреслює зокрема рішення Грушевського прийняти до редакційної колегії Івана Франка «не зважаючи на обурення народовецьких кругів проти І. Франка. Сей факт, пише Гнатюк, не тільки визволив Франка від безробіття, але мав велике значення для дальшого розвитку Наук. Тов. ім. Шевченка. Десять найкращих років життя (1898—1907) віддав Франко цілковито праці для української літератури й науки і найліпші його праці й твори постали власне в тім часі».⁵⁷

В 1901 році спав тяжкий удар на ЛНВ — російська цензура заборонила поширення місячника на Україні. «Редакція, пише І. Франко, відразу поклала собі метою здобути для нового видання доступ у Росію і в цій цілі не пускати нічого такого, що в іншій формі, прим. російською мовою, не могло б перейти через російську цензуру. Як тяжко приходилося осягати сю мету, се може зміркувати лиш той, кому доводилось «потрафляти в тон» примхуватого і дуже підзорли-

⁵⁴ Ілля Кокорудз, «Секретарське справоздане з діяльності виділу Наукового Товариства ім. Шевченка за рік 1897», *ЗНТШ*, т. XXI, кн. 1, 1898, стор. 5.

⁵⁵ Вол. Гнатюк, «Запросини до передплати на місячник Літературно-Науковий Вістник», *ЛНВ*, Річ. IV, т. XVI, 1901, стор. 1.

⁵⁶ У ЛНВ співпрацювали С. Єфремов, О. Кониський, А. Кримський, В. Леонтович, Г. Хоткевич, В. Винниченко, В. Лепкий, В. Стефаник, М. Черемшина, В. Пачовський, В. Дорошенко, Б. Грінченко, А. Жук і низка інших визначних письменників і публіцистів.

⁵⁷ В. Гнатюк, «Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові», цит. праця, стор. 179.

ього та чуткого на всяку дрібницю пана».⁵⁸ Незважаючи на цю редакційну чуйність видавців, заборону в першу чергу спричинили доноси галицьких москофілів, які уважали, що *ЛНВ* може сприяти загальному національному пробудженню на Україні. Революція 1905 року скинула з *ЛНВ* й інших українських видань пута російської цензури, які могли розповсюджуватися в Україні. Володимир Дорошенко вірно відмітив, що *ЛНВ* «займає одне з передових, чи вірніше найчільніше місце», і що головним завданням було «будування української культурної соборности, як передумови соборности державної».⁵⁹ Літературно-Науковий Вістник повністю це завдання виконав і став правдивим дзеркалом інтелектуального росту і розвитку українського культурного і суспільного життя. Для багатьох журнал став школою української національної свідомості.⁶⁰

До травня 1905 року *ЛНВ* виходив з рамені НТШ, а згодом видання журналу перебрала Українська Видавнича Спілка, заснована Грушевським. З рамені НТШ появилось 88 окремих випусків *ЛНВ*.

У 1907 році Грушевський переносить друк *ЛНВ* до Києва у зв'язку з лібералізацією політичного життя в Росії та скасуванням заборони української преси на Великій Україні. Грушевський бажав пересадити ідею соборности на «родючий велико-український ґрунт, щоб із слова сталася вона ділом».⁶¹ В київському періоді *ЛНВ* Іван Франко вже не брав участі в редагуванні журналу, і ввесь тягар відповідальности за журнал впав на плечі Грушевського, який став його справжнім духовим батьком. Треба підкреслити, що в Києві *ЛНВ* був під постійним наглядом московської цензури. Про це доволі докладно згадує в своїх спогадах Юрій Тищенко (Сірий): «Само собою, пише Тищенко, цензурі й адміністрації поліційного характеру підлягав і «Літературно-Науковий Вістник». Проти нього особливо мали зуб як офіційні, так і добровільні чинники царського уряду. Видавець його і фактичний редактор М. С. Грушевський був занадто відомий цілій Росії. Його ім'я було синонімом українського сепаратизму, загрозою єдності і неподільности Росії».⁶²

Київський період редакційно-видавничої діяльності Грушевського буде обговорений на іншому місці. Тут лиш хочемо коротко навіт-

⁵⁸ І. Франко, «Заборона Літерат.-Наук. Вістника в Росії», *ЛНВ*, т. XVI. 1901, стор. 38.

⁵⁹ В. Дорошенко, *Літературно-Науковий Вістник*, Авгсбург: УВАН, 1948, стор. 5.

⁶⁰ У зв'язку з *ЛНВ*, Дмитро Дорошенко писав, що «Зоря», а потім *Л. Н. Вісник*, стали для мене так би мовити за школу національної української свідомості. Вони відкрили мені новий світ. З «Зорі» я довідався про національне життя в Галичині, про наші тамешні товариства, довідався про імена Франка і Грушевського, які стали «власителями» моїх дум». *Мої спомини про давнє минуле 1901—1914*, Вінніпег, 1949, стор. 7.

⁶¹ В. Дорошенко, «Літературно-Науковий Вістник», *ЛНВ*, Річ. 32, кн. 1, 1948, стор. 49.

⁶² Юр. Сірий, «Київ. Уривок з споминів», *Літературно-Науковий Збірник* (Гановер) 1949, стор. 72. В спогадах Тищенка знаходимо надзвичайно цікаві подробиці про київський період *ЛНВ*.

лити одне контрверсійне питання, яке до сьогодні виринає в публіцистичній і мемуарній літературі. Ідеться про причини, які спонукали Грушевського перенести ЛНВ зі Львова до Києва.

В своїх спогадах про Івана Франка, Анна Франко-Ключко малює нам доволі чорний образ. Вона пише: «Для того, щоб вибити ґрунт з-під тата остаточно, він (Грушевський — Л. В.) настоює на тому, щоб перенести «Літ. Наук. Вістник» і його редакцію до Києва (1907 року), а тим самим відбирає татові й той останний тяжко запрацьований кусок хліба. На запитання, що тато тепер буде робити, з чого сам буде жити й удержувати родину — Грушевський цинічно відповідає: «Можете перенестися до Києва». Мало того на засіданні Управи Товариства ім. Шевченка заявляє: «Ми вже досить дали Франкові, йому більше нічого не належиться» і жадає, щоб його зовсім усунули від співпраці у „Вістнику” і виданнях товариства».⁶³

Співпраця Івана Франка в київському Літературно-Науковому Вістнику до 1910 року повністю спростовує дані авторки про домагання Грушевського, щоб Франко не співпрацював в ЛНВ. Ми розуміємо, що кожні спогади, по своїй природі, є суб'єктивними — проте уважаємо, що писання пані Ключко неправдиво і злобно навітлюють взаємини цих двох найвизначніших українських вчених і суспільно-громадських діячів. Перенесення ЛНВ до Києва треба пов'язати з намаганням Грушевського затерти різницю між Великою Україною і Галичиною і причинитися до відродження соборницького патріотизму серед українського народу поділеного політичними кордонами чужих держав. Сю місію ЛНВ львівського і київського періодів повністю виконав. Літературно-Науковий Вістник появлявся в Києві до 1914 року. Згодом ЛНВ відродився на відносно короткий час по упадку царату в 1917 році і проіснував до 1919, коли його заборонила советська влада. Відновлено ЛНВ в 1922 році у Львові де виходив під редакцією Дм. Донцова до 1933 року. По другій світовій війні були спроби відновити ЛНВ у Німеччині в 1948 році, але появилися лиш два числа під редакцією Василя Шульги.

*

З інших публікацій НТШ треба згадати кварталник «Хроніка НТШ», що появлялася від 1900 в українській і німецькій мовах. В Хроніці містилися звідомлення з праці Секцій і Комісій НТШ, річні звіти управи Товариства, звідомлення про бібліотеку і музей НТШ, де-

⁶³ Анна Франко-Ключко, *Іван Франко і його родина*, Торонто: Ліга Визвол. України, 1956, стор. 75—76. Ці контрверсійні спогади доньки Ів. Франка були докладно обговорені Волод. Дорошенком в його праці *Іван Франко і Михайло Грушевський*, Мюнхен, 1962, 37 стор. передрук з жур. «Сучасність», чч. 1—2, 1962). В свою чергу пані Ключко відповіла на працю Дорошенка цілою низкою статей «В обороні правди» на сторінках торонтонського тижневика «Гомін України» (чч. 28—47, 1963). Треба також згадати, що згадані спогади п-ні Ключко були також видруковані на сторінках українського советського місячника «Дніпро» за 1956 рік в Києві.

тальний бібліографічний опис видань Наукового Товариства. До 1914 року *Хроніка* появлялася періодично. Це видання являється одним з основних джерел до дослідів діяльності Товариства. В роках 1900—1914 появилось 59 випусків *Хроніки*, в українській і німецькій мовах.

В 1909 новозаснована Бібліографічна Комісія НТШ започаткувала серійне видання «Матеріяли до української бібліографії» за редакцією Івана Левицького. До 1913 року появилось 3 томи «Матеріялів» в яких друковано продовження галицько-руської бібліографії Левицького.

Крім серійних видань НТШ під час діяльності Грушевського у Львові видавано окремі праці, з яких згадаємо «Історію української літератури» Ом. Огоновського, «Словарь українсько-російський» М. Уманця (Комарова і Спілки), видання творів Ст. Руданського, «Кобзар» Т. Шевченка, «Енеїду» І. Котляревського та інші важливі літературні українські публікації й наукові підручники.⁶⁴

Для кращого перегляду видавничої діяльності НТШ в тому часі подаємо окрему бібліографічну таблицю видань Товариства, яка охоплює роки 1891—1913. Наше зіставлення базується на даних В. Дорошенка і *Хроніці НТШ* за 1900—1913.

Наукові видання НТШ за роки 1891—1913

Назва видання	число випусків
Записки НТШ	111
Збірник Історично Філософічної Секції	14
Збірник Філологічної Секції	18
Збірник Мат. Природ. Секції	20
Етнографічний Збірник	37
Жерела до Історії України	11
Лікарський Вістник	12
Матеріяли до укр. антропології і етнології	18
Матеріяли до української бібліографії	3
Пам'ятки української мови і літератури	7
Правнича Бібліотека	4
Студії з поля суспільних наук і статистики	3
Українська Руська Бібліотека	8
Українська Історична Бібліотека	9
Український архів	13
Хроніка НТШ (в українській мові)	59
Хроніка НТШ (в німецькій мові)	59
Часопись правнича	7
Часопись правнича і економічна	10

Разом: 423

⁶⁴ Докладний перегляд книжкових видань НТШ подано в праці В. Дорошенка *Огнище української науки...*, цит. праця, стор. 115.

Не улягає сумніву, що за головування Грушевського, Наукове Товариство ім. Шевченка дійшло у своїй видавничій діяльності до вершин. Видання НТШ того часу не поступалися під оглядом наукового рівня і кількості, перед виданнями чужинецьких академій наук. Видання Товариства охоплювали всі важливі царини науки й виразно документували перед чужинецьким світом самотність української культури.

Наші замітки про редакційно-видавничу діяльність Грушевського на форумі НТШ закінчимо його словами з 1897 року: «Не змарновано часу, не заведено надій, зроблено чимало, як на наші обставини — навіть і дуже. Тож тим більше заохоти до дальшої невсипущої, інтензивної праці на тім так мало обробленім полі нашої культури, з вірою в плідотворність тієї праці, в переконанню її глибокого значіння для підвигнення нашого народу».⁶⁵

Цими словами М. Грушевський закінчував свій звіт про науково-видавничу працю Товариства за 1896/97 роки.

(Закінчення слідує)

⁶⁵ М. Грушевський, «Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка», *Записки НТШ*, т. XXI, кн. 1, 1898, стор. 17.